

Дім Дмитра Бурого, 2008. – 434 с.

8. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація: [моногр.] / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.

9. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.

10. Полякова Т. М. Лексические инновации иноязычного происхождения в современном русском языке (на материале языка СМИ последнего десятилетия XX – начала XXI века) : дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / НАН Украины; Институт языковедения им. А. А. Потебни. – К., 2004. – 246 л.

11. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–17.

12. Сергеева Г. А. Англomовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Харківськ. держ. ун-т. – Х., 2002. – 16 с.

13. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы XIX века / Ю. С. Сорокин. – М. ; Л., 1965. – 159 с.

14. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.

15. Chrystal D. Global understanding for global English / David Chrystal. – Вестник МГУ. – Сер. 19. – Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4. – С. 13–28.

Найда А.

*– кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу
Дніпровського державного технічного університету*

УДК 811.161

ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЯ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

У статті подано концепції українських та російських мовознавців стосовно процесу фразеологізації стійких народних порівнянь, які на сьогодні є досить актуальними в мовознавстві. Проаналізовано вузьке та широке трактування процесу фразеологізації стійких народних порівнянь. Обґрунтовано тезу про стійке народне порівняння як фразеологічну одиницю. Виділено визначальні ознаки фразеологічних одиниць: семантичну цілісність, відтворюваність, метафоричність, нарізнооформленість. Традиційно в дефініціях фразеологічних одиниць подаються декілька ознак, які дослідники вважають визначальними: семантична цілісність (В. В. Виноградов), відтворюваність (М. М. Шанський), фразеологічна відтворюваність (Л. І. Ройзензон), метафоричність (Б. О. Ларін, А. В. Кунін, О. М. Бабкін), стійкість (В. П. Жуков), нарізнооформленість (Л. Г. Скрипник) тощо.

Ключові слова: стійке народне порівняння, фразеологічна одиниця, семантична цілісність, відтворюваність, метафоричність.

Найда А.

*– кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода
Днепропетровского государственного технического университета*
ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЯ УСТОЙЧИВЫХ НАРОДНЫХ СРАВНЕНИЙ

В статье дана оценка концепциям украинских и российских языковедов относительно процесса фразеологизации устойчивых народных сравнений,

что на сегодня является актуальным в языкознании. Традиционно в дефинициях фразеологических единиц подаются признаки, которые исследователи называют определяющими: семантическая целостность (В. В. Виноградов), воспроизводимость (Н. М. Шанский), фразеологическая воспроизводимость (Л. И. Ройзензон), метафоричность (Б. А. Ларин, А. В. Кунин, О. М. Бабкин), устойчивость (В. П. Жуков), раздельнооформленность (Л. Г. Скрипник) и т. д. Проанализированы узкое и широкое трактования процесса фразеологизации устойчивых народных сравнений, тезис об устойчивых народных сравнениях как фразеологических единицах. Выделены признаки, которые исследователи называют определяющими: семантическая целостность, воспроизводимость, фразеологическая воспроизводимость, метафоричность, устойчивость, раздельнооформленность.

Ключевые слова: фразеологизация, устойчивые народные сравнения, семантическая целостность, воспроизводимость метафоричность.

Naida A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Translation, Dnipro State Technical University

PHRASEOLOGY OF CONSTANT ETHNICAL UNITS

The article gives the analysis of national cultural specifics theories of phraseological units. Analysis of the objects types taken for comparison shows the extraordinary diversity of associations and parallels that arise in society while a character, a situation and a person's appearance are described.

Key words: scientific method, phraseological units, linguistic method, constant ethnical units.

Постановка проблеми. Дослідження процесу фразеологізації стійких народних порівнянь на сьогодні є досить актуальним в українському мовознавстві. Традиційно в дефініціях фразеологічних одиниць подаються декілька ознак, які дослідники вважають визначальними: семантична цілісність (В. В. Виноградов), відтворюваність (М. М. Шанський), фразеологічна відтворюваність (Л. І. Ройзензон), метафоричність (Б. О. Ларін, А. В. Кунін, О. М. Бабкін), стійкість (В. П. Жуков), нарізнооформленість (Л. Г. Скрипник) тощо. Проаналізовано мотиви й шляхи фразеологізації стійких народних порівнянь.

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті наводиться авторська оцінка тих концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в студіях українських і російських мовознавців. Алефіренко М. Ф., наприклад, подає таке визначення фразеологічної одиниці: «Фразеологізм – це відтворюваний у мовленні зворот, побудований за зразком сурядних або підрядних словосполучень непередикативного або передикативного характеру, що має цілісне (або рідше – частково цілісне) значення й сполучається зі словом» [2, с. 24]. На думку Л. Г. Скрипник, «фразеологізм – це лексико-граматична єдність компонентів, двох або більше,

нарізнооформлених, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично» [6, с. 45]. Визначення фразеологічної одиниці, яке запропоноване лексикографами Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН України, називає фразеологізмом мовну одиницю, яка має специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, граматичні категорії й має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність. Таким чином, традиційно фразеологічна одиниця тлумачиться як стійке словосполучення, основною ознакою якого називають відтворюваність фразеологізму як готової цілісної одиниці.

При осмисленні еволюції стійких народних порівнянь зміцнилася думка про те, що засади формування української компаративної фразеології найефективніше досліджувати з урахуванням особливостей семантики, системного характеру фразеотвірних процесів у межах стійких народних порівнянь. Звідси постає основна **мета роботи**: з'ясувати семантичні й структурні засади формування стійких народних порівнянь, дослідити процес їх фразеологізації.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- визначити теоретичні засади фразеологізації стійких народних порівнянь;
- опрацювати погляди вчених, які досліджували це питання;
- здійснити аналіз мовознавчих концепцій;
- виявити та описати основні шляхи фразеологізації стійких народних порівнянь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обґрунтування належності стійкого народного порівняння до фразеології почнемо із з'ясування взаємодії порівняння й метафори, бо, на думку видатного фразеолога В. М. Огольцева, «процес фразеологізації стійкого порівняння полягає в перетворенні компаративного значення сполуки в метафоричне. Таке перетворення (або перехід) зумовлює, з одного боку, близькість, а з іншого боку, відмінність вихідних семантичних категорій – порівняння й метафори» [5, с. 60]. Порівняння, як і метафора, характеризує об'єкт шляхом виявлення схожості. Цілком мотивованою видається кваліфікація порівняння й метафори як потенційно співвідносних у плані мисленнєвого процесу. До останнього часу в системі традиційних понять літературознавства й стилістики визначення порівняння й метафори були не дуже чіткими й не містили конкретних вказівок на їх

розмежувальні ознаки. Дослідники визнають, що порівняння та метафора мають спільні ознаки: логіко-компаративну структуру, здатність створювати фразеологічні асоціації на основі схожості предметів чи явищ. Однак така принципова єдність не заважає традиційному розмежуванню цих двох видів фразеологізмів. У сучасній лінгвістиці існує погляд на порівняння як основу для виникнення метафори, як на початковий етап метафоризації, що дає підставу стверджувати, що метафора ґрунтується на порівнянні. Більшість дослідників вважають, що початковий етап будь-якого пізнання зводиться до порівняння, що сам процес пізнання є процес порівняння.

Для розрізнення порівняння й метафори слід враховувати, що принципова відмінність між порівняльним (денотативно-сигніфікативним) і метафоричним найменуванням знаходить відображення в мові як відношення між компонентами порівняльної структури: *об'єктом, основою й показником*. Відомо, що компаративема має чітко окреслену структуру – об'єкт порівняння, показник порівняльних відношень, образну основу порівняння, а метафоричне утворення не підлягає компонентному аналізу. Компоненти стійкого народного порівняння існують незалежно один від одного, а метафоричне найменування утворює новий семантичний комплекс. З приводу цього В. М. Огольцев констатує: «Якщо у звичайному слові акт найменування є актом ототожнення цього предмета з класом предметів на основі істотної для них ознаки, то в метафоричному найменуванні конкретний предмет ототожнюється з класом предметів, спираючись на неіснуючу ознаку» [5, с. 61]. Денотативно-сигніфікативне найменування є результатом ототожнення предмета з класом предметів того ж роду, а метафоричне найменування є результатом ототожнення конкретного предмета з класом предметів іншого роду. Порівняння як денотативно-сигніфікативне найменування не створює нового й цілісного інформаційного об'єкта, тобто не здійснює змістового синтезу, який призводить до утворення нового концепту. Результатом порівняння не є єдиний семантичний комплекс або нове значення. Процес метафоризації, навпаки, передбачає виникнення нового значення: початковим етапом утворення метафори є фіксація свідомістю мовця подібності предметів чи явищ. Разом з тим у метафорі відбувається не просто уподібнення, а певний перерозподіл ознак, які запускаються в синтез шляхом їх вирівнювання на основі аналогії, що завершує когнітивну обробку в межах цілісного концепту.

Отже, метафора, з одного боку, ґрунтується на порівнянні, являючи собою в семантичному плані «згорнуте порівняння», а в

структурному – «стисле порівняння без використання порівняльних слів «як», «подібно» тощо, які виражають одночасно понятійну близькість і віддаленість». З другого боку, метафора може входити до складу порівняльних конструкцій, певним чином впливаючи на їх загальний зміст. Таким чином, порівняння тісно взаємодіють з метафорами. При цьому порівняння й метафори – це два різних способи вираження подібності.

Враховуючи те, що кожен фразеологізм в період становлення являє собою метафору або порівняння, ми можемо констатувати, що стійке народне порівняння є фразеологізмом.

З'ясування механізму реалізації порівняльної семантики передбачає врахування ролі показників порівняльних відношень у структурі стійкого народного порівняння як об'єкта фразеології. Специфікою таких структур є семантичне зближення показника порівняння з основою порівняння, внаслідок чого вона втрачає значення предметності й позначає разом з порівняльним сполучником тільки ознаку. Виступаючи засобами вираження синтаксичного зв'язку між компонентами стійкого народного порівняння, порівняльні сполучники вносять до його загальної компаративної семантики специфічні значеннєві відтінки. Це означає, що показник порівняння як такий функціонує виключно в поєднанні з іншими компонентами стійкого народного порівняння (основою порівняння та образним конкретизатором). Семантично стійкі єдності показника й основи порівняння в стійких народних порівняннях виявляють різний ступінь «семантичної злитості», що залежить від того, наскільки яскраво виявлено в конструкції елементи порівняння, їх компаративні відношення. Завдяки тому, що стійкі народні порівняння генетично сягають порівняльних конструкцій, вони зберігають у своєму складі показник *як* (*мов, ніби*), хоча порівняльний зміст у них фактично втрачений. Окрім згаданих, в українській мові широко функціонують фразеологічні утворення, семантика яких частково (більшою чи меншою мірою) мотивується значенням їх компонентів: *ховається від роботи як собака від мух; надувся як ропуха; руки як копиточки; чистий як кришталь; сивий як циганський король*. Такі фразеологізми загалом зберігають структурні риси нефразеологічних порівняльних конструкцій, але на семантичному рівні виявляють певну специфіку: характеризуються семантичним зміщенням, тобто репрезентують інтенсифікацію певної ознаки. У цьому разі, як констатує М. Ф. Алефіренко, «своєрідністю структури КФО (компаративних фразеологічних одиниць) ... є трикомпонентний склад. Трикомпонентна структура КФО містить *tertium comparationis*, порівняльний сполучник і агент порівняння. Компонент компаративної конструкції, що виражає референт

порівняння, залишається за межами фразеологізму. Трикомпонентне зрощення ... є ... наслідком семантичного зміщення у компаративній конструкції під час її перетворення в одиницю фразеологічного рівня мови» [2, с. 44]. Саме воно стає найбільш стійкою частиною компаративної фразеологічної одиниці. Такий семантичний перерозподіл у структурі компаративними призводить до послаблення її порівняльної семантики. Компоненти зрощення – елементи порівняльної конструкції – десемантизуються і в сукупності стають носієм нового, переносного значення, первинне ж значення їх як складників компаративними нівелюється: *виріс як кіт навсидячки / має дуже малий зріст/; (біжить) як окропом ошпарений /дуже швидко/*. Саме це і викликало заперечення дослідниками наявності порівняльного змісту в аналогічних утвореннях. Усе сказане дає змогу зробити висновок, що перетворення порівняльних конструкцій у стійкі народні порівняння може здійснюватися формальним перетворенням компаративної конструкції на метафоричну, що досягається відкиданням порівняльного сполучника: *курка в попелі – як курку в попелі; на вербі грушки – як на вербі грушки; муха в сметані – як муха в сметані; єгипетська мума – як єгипетська мума; мельникова курка – як мельникова курка; голий у кропиві – як голий у кропиві; курка лапою – як курка лапою; курка з крашанкою – як курка з крашанкою*.

Порівнюючи один предмет з іншим, мовець установлює між ними певні семантичні зв'язки, які на рівні стійкого порівняння реалізуються як відношення між його компонентами, що здійснюються за допомогою показника порівняння відношень. Засобами вираження порівняльних відношень у стійких народних порівняннях є показники «ЯК», «МОВ», «НЕМОВ», «НАЧЕ», «НІБИ». Особливістю стійких народних порівнянь можна назвати взаємозамінюваність показників порівнювальних відношень. При цьому їх субституція суттєво не впливає конотацію порівняльної конструкції.

Це, власне, і дозволяє говорити про те, що за характером семантичних зв'язків між компонентами доцільно називати фразеологічними одиницями стійкі народні порівняння.

Інші вчені вважають відтворюваність недостатньою ознакою фразеологізму. Так, Л. А. Лебедева констатує, що характерними ознаками фразеологізму є, поряд із відтворюваністю в мовленні, цілісність значення, семантична й структурна злитість компонентів. Хоча в лінгвістиці існує також думка, що різний ступінь семантичної злитості компонентів ще не є достатнім фактором для вилучення певних одиниць розряду фразеологічних, а отже, і зумовлює правомірність їх класифікації за схемою, запропонованою

В. В. Виноградовим, яка ґрунтується саме на врахуванні ступеня семантичної злитості. В. М. Білоноженко визначає відмінності між словом і фразеологічною одиницею так: «1) ціліснооформлена – нарізнооформлена; 2) має лексичне значення – має фразеологічне значення; 3) утворена з сполучення морфем або однієї морфемі – утворена з сполучення слів (точніше, словесних елементів); 4) поза фразеологізмом має вільну сполучуваність – компоненти мають вузьку сполучуваність» [3, с. 31]. З таким визначенням ми можемо погодитися, хоча остання теза нас не зовсім переконує, бо, на нашу думку, не всі компоненти фразеологічних одиниць мають вузьку сполучуваність, наприклад – *летіти стрілою; летіти вихором; летіти соколом*. Наведені фразеологізми є ілюстрацією того, що їх компоненти здатні сполучуватися між собою в різних комбінаціях. Питання стійкості структури фразеологізмів залишається проблемним, її «інколи ототожнюють із абсолютно постійністю й незмінністю компонентів, а також з їх фіксованим порядком розташування» [3, с. 49]. Поділяємо думки В. М. Білоноженко про те, що склад компонентів фразеологізму є завжди постійним, а будь-яка зміна сприймається як новотворення, не властиве системі мови.

Фразеологічні одиниці як продукт особливого способу вторинної номінації з'являються в мовленні для поповнення відсутніх засобів найменування нових відтінків понять, що вже названі відповідними мовними одиницями. Результатом такої непрямой номінації є стійкі звороти з особливою фразеологічною семантикою, яка характеризується напруженою взаємодією форми й змісту стійкого словосполучення. Складність семантики фразеологічної одиниці зумовлена комбінаторністю фразеологічного значення, що об'єднує пряме значення первинного найменування поняття, додаткові відтінки значення, образність, а також емоційність, оцінність як елементи конотативного значення. Саме тому в складі фразеологічного значення виділяються три аспекти: сигніфікативний, денотативний і конотативний. Денотативний аспект виражає співвіднесеність фразеологічної одиниці з предметами й явищами навколишнього світу, їх ознаками, властивостями тощо. Під сигніфікативним аспектом фразеологічного значення розуміємо обсяг інформації, що несе фразеологічна одиниця стосовно позначуваного нею елемента дійсності, тобто зміст узагальненого поняття, реалізованого в значенні фразеологічної одиниці. Конотативний аспект виражає ставлення суб'єкта до предметів, явищ навколишнього світу, тобто їх оцінку – позитивну чи негативну. Тому, на відміну від сигніфікативного, конотативний аспект значення часто позначає не реальні властивості предметів, явищ, а властивості, якими наділяє їх людина. Фразеологія значення, таким

чином, має подвійний характер: з одного боку, воно здатне вичленяти об'єкт позначення (денотативно-сигніфікативний аспект), з другого – нести інформацію про ставлення мовця до позначуваного об'єкта (конотативний аспект). Будучи продуктом оцінної діяльності свідомості, конотація є опосередкованим відображенням дійсності, а, отже, нерозривно пов'язана з денотативно-сигніфікативним змістом. Таким чином, саме завдяки конотативному аспектові стійке народне порівняння стає власне фразеологізмом, бо відомо що фразеологічне значення є перш за все образне, переносно-метафоричне. Саме переносне значення, образ, виступає найчастіше фактором, який «цементує» вільне словосполучення, забезпечуючи його семантичну цілісність, нерозкладність. Відповідно до найбільш загальноновизнаних поглядів на природу й сутність стійких зворотів мови фразеологізми як продукт особливого способу вторинної номінації утворюють особливий рівень у мові.

Перелічені категоріальні ознаки дозволяють певною мірою чітко виділити особливу групу мовних одиниць, що мають лише їм властиву своєрідність, і відмежувати їх від стійких одиниць інших типів.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Фразеологічні одиниці як продукт особливого способу вторинної номінації з'являються в мовленні для поповнення відсутніх засобів найменування нових відтінків понять, що вже названі відповідними мовними одиницями. Результатом такої непрямой номінації є стійкі звороти з особливою фразеологічною семантикою, яка характеризується напруженою взаємодією форми та змісту.

2. Традиційно в дефініціях фразеологічних одиниць подаються декілька ознак, які дослідники вважають визначальними: семантична цілісність, відтворюваність, фразеологічна відтворюваність, метафоричність, стійкість, нарізнооформленість. Основною ознакою фразеологізму дослідники називають відтворюваність його як готової цілісної одиниці. При цьому ґрунтуємося на тому, що конструктивними ознаками фразеологічної одиниці є: *функція непрямой номінації; лексико-граматична стійкість складу; структурна нарізнооформленість; образність; здатність оцінювати.*

3. Порівняння й метафори є потенційно співвідносними в плані мисленнєвого процесу. Основними критеріями їх розмежування є: порівняння має чітко окреслену структуру / метафора не підлягає точному компонентному аналізу; результатом порівняння не є єдиний семантичний комплекс / процес метафоризації передбачає виникнення нового значення. Перетворення компаративного

значення порівняльної конструкції в метафоричне створює передумови для процесу фразеологізації стійкого порівняння, бо метафоричність є однією з ознак фразеологізму.

4. З'ясування механізму реалізації порівняльної семантики показало, що специфікою таких структур є семантичне зближення показника порівняння з основою порівняння, внаслідок чого показник порівняльних відношень перестає виконувати свою функцію й залишається в конструкції традиційно. За характером семантичних зв'язків між компонентами доцільно називати стійкі народні порівняння фразеологічними одиницями.

5. Оцінка надає порівнянню властивостей фразеологічної одиниці, бо стійке народне порівняння завжди є засобом образного відображення індивідуальної ознаки й вираження емоційно-оцінного ставлення людини до дійсності. Переважна більшість стійких народних порівнянь, виявляючи поняттєву реалізацію, виконують оцінно-характеристичну, експресивну, образну, узагальнюючу функції, тому значення їх є єдиним і цілісним, а, отже – фразеологічним.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків : Вища школа, 1983. – 137 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків, 1987. – 210 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів : монографія / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 154 с.
4. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.
5. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Санкт-Петербург, 2010. – 158 с.
6. Скрипник Л. Г. Фразеология української мови / Л. Г. Скрипник. – К., 1973. – 280 с.

Маторін Б.

*– старший викладач кафедри російської мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету*

УДК 81'365.5"18/20"

ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ ХІХ ст. – початку ХХ ст.

У статті подано оцінку наукових позицій граматистів щодо проблеми статусу членів речення і принципів їх виділення в лінгвістичній науці ХІХ ст. – початку ХХ ст. Встановлено, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства. Окреслено перспективи подальшого дослідження членів речення.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, члени речення, принципи виділення членів речення.